

RAZVOJ INDUSTRIJE V MARIBORU S POSEBNIM POUDARKOM NA RAZVOJNIH DEJAVNIKIH

Andreja Slavec *

IZVLEČEK

UDK 911.33:338.45(497.12 Maribor)

Prispevek obravnava razvoj industrije v Mariboru po posameznih značilnih obdobjih. Posebej so izpostavljeni geografski, ekonomski in politični dejavniki, ki so vplivali na razvoj industrije kot celote oziroma posameznih industrijskih panog.

ABSTRACT

UDC 911.33:338.45(497.12 Maribor)

THE DEVELOPMENT OF INDUSTRY IN MARIBOR WITH A SPECIAL STRESS ON DEVELOPMENT FACTORS

The items presents the development of industry in Maribor in its characteristical periods whit special stress on numerous geographical, economical and political factors, which have influenced the development of whole industry or special branches.

Maribor danes kljub vsem težavam, ki so posledica splošne gospodarske krize, še vedno velja za močan industrijski center v Republiki Sloveniji. Na njegov industrijski značaj in razvoj so vplivale številni politični in gospodarski dejavniki. Razvoj industrije je puščal sledove v mestnem organizmu in njegove posledice so vidne v mestni zgradbi. Industrija je postala poseben prostorski sistem v mestu, njihov neločljiv del z močnim dinamičnim nabojem. Industrializacija je od druge polovice 19.stoletja mestu narekovala tempo razvoja in omogočila njegov hiter gospodarski, populacijski in prostorski razvoj. V tem skoraj stoletje in pol trajajočem razvoju lahko ločimo naslednja industrializacijska obdobja:

1. OBDOBJE OD ZGRADITVE JUŽNE ŽELEZNICE DO LETA 1918

V prvi polovici 19.stoletja je bil Maribor še pretežno agrarno in obrtno-trgovsko središče. Mesto se je razen redkih izjem še vedno držalo srednjeveškega jedra. Manufakturni obrati, kot prvi znanilci nove industrijske dobe, so se pojavili že v prvi polovici 18.stoletja. V 80-tih letih tega stoletja pa je nastala prva velika manufaktura- vojaška oblačilnica (1784-1810) Avstroogrške monarhije. Odločilno vlogo pri nastanku tega obrata je imel položaj mesta na stičišču pomembnih prometnih poti med Tirolsko, Notranjo Avstrijo in Vojno krajino. V prvi polovici 19.stoletja so v Mariboru odprli še nekatere druge manjše manufakturne obrate: tovarno svinčenega glaja, vinskega kamna, pepelike in kavnih surogatov ter dve tovarni rozolja. Večina manufakturnih obratov je bila razmeščena v mestnem jedru in njegovem zahodnem

* Dipl. geog., mlada raziskovalka, Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana, Slovenija

predmestju. Tovarne, ki so svoje izdelke izvažale, so bile usmerjene k pristanu kot izhodišču dravske prometne poti. (Leskovec,1991)

Z odpravo fevdalizma (leta 1848), ki ga je na neagrarnem področju označevala cehovska prisila in državno vmešavanje v gospodarstvo, z izgradnjo železnic (v obdobju od leta 1846 do 1864) in s politično vključitvijo predmestij, se je v Mariboru začelo novo obdobje industrijskega, trgovskega in upravnega razvoja. Gradnja železnic je sprožila veliko konjunkturo. Sprostitve gospodarske politike in učinki zemljiške odveze pa so vodili k odpiranju novih trgovin, obrtnih delavnic in tovarn.

Poudariti je treba, da je železnica najpomembnejše vplivala na razvoj industrije v tem obdobju. Maribor je z izgradnjo Južne železnice (1846-1849), na katero so leta 1860 priključili železniško progo do Madžarske in leta 1864 še koroško progo, postal pomembno prometno križišče. Po drugi strani pa je izgradnja obeh kolodvorov, glavnega in studenskega, v graškem in magdalenskem predmestju, pospešila tudi prostorsko širitev industrije.

Za razvoj industrije so bile velikega pomena tudi obstoječe obrtne delavnice, manufakture in manjše tovarne, ki so pomenile osnovo nadaljnje industrializacije. Železnica je pripeljala nove proizvode, zato so se obdržali le tisti obrtniki, ki so prešli na industrijski način proizvodnje in ki so lahko s svojimi izdelki konkurirali na domačem trgu.

Leta 1863 je bilo v Mariboru ustanovljeno prvo večje podjetje kovinske stroke - Delavnice Južne železnice. Zgradili so jih z avstrijskim kapitalom ob studenskem kolodvoru in so bile prvo industrijsko podjetje izven mestnega jedra. Odločilna pri izbiri lokacije je bila prav gotovo osrednja lega mesta v sistemu Južne železnice. Zaposlovale so kvalificirano delovno silo s severa, ki je kasneje predstavljala strokovno osnovo za nadaljni razvoj kovinske industrije v mestu. Vse do konca druge svetovne vojne so bile Delavnice največje industrijsko podjetje v mestu in so leta 1890 zaposlovale že okrog 1200 ljudi.

Poleg Delavnic so v mestu prevladovali živilska, usnjarska in čevljarstva industrija. Razvoj mlinske industrije, industrije rozolja in pivovarništva sta omogočila agrarna okolica mesta in ugodne možnosti izvoza. Usnjarska in čevljarstva industrija sta se razvila na temeljih večstoletne usnjarske tradicije, ki je v zadostnih količinah vode iz reke Drave in surovinah iz mestnega zaledja našla ugodne možnosti za svoj razvoj. (Leskovec,1991)

Ko je leta 1873 prišlo do dunajskega borznega poloma, se je tudi v Mariboru prekinil industrializacijski zagon. Od obstoječih podjetij se je širilo Scherbaumovo mlinsko podjetje, Franzov mlin in tovarna testenin, Gotzova pivovarna pa je postala najmodernejše podjetje v svoji stroki na Spodnjem Štajerskem. Bogate zaloge lesa v mestni okolici so predstavljale osnovo za razvoj lesne industrije. Vzporedno s širjenjem mesta se je povečala tudi potreba po gradbenem materialu, zato so predvsem v okolici mesta in v Melju zgradili več opekarn. Pojavijo pa

se tudi prva gradbena podjetja.(Leskovec,1991)

V času od leta 1873 do leta 1918 so odprli v Mariboru tudi obrate novih industrijskih panog. Leta 1878 se je iz stare milarske obrti razvila Brosova tovarna mila in maščob, ki so jo leta 1902 preselili v Melje. Franc Swaty je leta 1896 začel izdelovati umetne bruse, ki so se zelo zgodaj uveljavili na domačem in tujem trgu. Mesto je leta 1902 dobilo še klavnico in železoli-varno A.Bendla v Melju. Precej se je razvila tudi tiskarska dejavnost.(Leskovec,1991)

Med prvo svetovno vojno je mariborsko gospodarstvo povsem zastalo. Na začetku vojne razen Delavnic Južne železnice v mestu ni bilo industrije, ki bi se lahko uspešno vključila v avstroogrsko vojno gospodarstvo. Le redka podjetja so krizo uspešno prebrodila s preusmeritvijo proizvodnje.

2. OBDOBJE OD LETA 1918 DO LETA 1945

Za prva povojna leta so značilne zelo neurejene monetarne razmere. Nestabilnost na denarnem področju je povzročila propad številnih podjetij. Poleg tega so se po prvi svetovni vojni pojavile na gospodarskem področju težave, ki so bile posledica novih državnih meja. Mariborska agrarna okolica je naenkrat ostala brez dotedanjega avstrijskega tržišča za svoje kmetijske pridelke. Trgovanje v okviru nove države ni bilo mogoče, zaradi močne konkurence vzhodnih in južnih kmetijskih območij. Trgovina se je postopoma omejevala na mesto in okolico, tudi zaradi visokih prevoznih tarif. Kakor se je pred prvo svetovno vojno obrtna dejavnost morala umakniti trgovini, tako se je po vojni trgovina umaknila industriji in ji prepustila vodilno vlogo. (Kržičnik,1956) Tuj kapital, predvsem avstrijski in češki je bil še vedno zainteresiran za naložbe pri nas. Mesto Maribor je ležalo v neposredni bližini carinske meje in je bilo še posebej privlačno za tuje industrialce. Meja je namreč dražila blago, ki ga je bilo treba uvažati, zato ga je bilo ceneje proizvajati na tržišču samem. V industrializaciji Maribora so imeli odločilno vlogo mariborski Nemci, ki so stimulatивно vplivali na krepitev slovenske podjetniške miselnosti.(Leskovec,1991)

Pivovarništvo, usnjarska in mlinska industrija, ki so bile poleg kovinske industrije glavne industrijske panoge v mestu do leta 1918, v stari Jugoslaviji ne napredujejo več. Vse tri panoge so podlegle močni domači in tuji konkurenci.

Popolnoma nasproten pojav zasledimo pri razvoju tekstilne in kovinske industrije, ki sta v tem obdobju postali vodilni industrijski panogi v mestu. Njun razvoj so vzpodbudili naslednji dejavniki:

- prometna lega ob Južni železnici, ki tu prehaja državno mejo;
- dovolj električne energije s falske elektrarne, ki je začela obratovati leta 1918; v drugi fazi industrializacije je imela električna energija podoben pomen kot železnica v prvi fazi;

- cenena in marljiva delovna sila, ki je imela bogato obrtniško tradicijo;
- gopodarska politika stare Jugoslavije, ki je z ugodno zaščito pridobila tuj kapital. Le-ta je v Mariboru, zaradi njegove ugodne lege, cenene delovne sile, električne energije in poceni zazidalnih površin, videl ugodne možnosti za razvoj industrije. (Kržičnik, 1956)

Tekstilno industrijo sta v Maribor pripeljala češka tovarnarja Schonsky in Loebel, ki sta leta 1921 na Oreškem nabrežju ustanovila tkalnico in apreturo, kasnejšo Mariborsko tekstilno tovarno. Po tem letu so v Mariboru ustanovili številna večja in manjša tekstilna podjetja. Kriza, ki se je pri nas pojavila leta 1931 se je tekstilne industrije komajda dotaknila. Konjunktura na notranjem jugoslovanskem tekstilnem tržišču, ki je bilo s svetovnim trgom slabo povezano, je vplivala na manjše posledice gospodarske krize na to industrijsko panogo. Tekstilna industrija se je med in po krizi razvijala z nezmanjšano hitrostjo. Vanjo je bilo vložena največ češkega kapitala, sledil je domači nemški in židovski kapital. Slovenci so bili večinoma lastniki manjših konfekcijskih obratov. Konec leta 1938 je imel Maribor največ industrijskih obratov v Sloveniji. 6293 delavcev je bilo zaposlenih v 27 tovarnah, kar je bilo kar 35,7% vseh v tekstilni industriji zaposlenih delavcev Slovenije. Tekstilna industrija je bila zelo navezana na uvoz surovin, zato je imela vse od začetka druge svetovne vojne velike težave. (Leskovec, 1991)

Med obema vojnama se je kot nova panoga razvila kovinska industrija. Kljub zgodnjim začetkom (1863) pa kovinska industrija niti po številu obratov, niti po številu zaposlenih, ni dosegla tekstilne industrije. Največje podjetje te stroke so bile še vedno Delavnice državnih železnic, ki pa so imele v državi nov, periferen položaj, zato lastnica - Jugoslovanske državne železnice, ni bila zainteresirana za modernizacijo tovarne. Kljub temu so delavnice v tem času zaposlovale že od 2100 do 2500 delavcev. Ustanovili so tudi številna nova podjetja kovinske stroke. V vsej kovinski industriji je bilo zaposlenih 3700 delavcev. Skoraj vsa podjetja so bila v rokah domačih Nemcev. (Leskovec, 1991)

V prvih povojnih letih je konjunktura pospešila nastanek večjega števila lesno predelovalnih obratov, saj so električna energija, dobre železniške povezave, plovna reka Drava ter z lesom bogata okolica Maribora predstavljale ugodne pogoje za razvoj te industrijske panoge. Kriza v 30-tih letih 20. stoletja je lesno industrijo močno prizadela; številna podjetja so propadla, v času do druge svetovne vojne pa niso ustanovili nobenega novega lesnega obrata. (Leskovec, 1991)

Na osnovi povpraševanja na trgu in razvoja nove tehnologije je prišlo tudi do napredka starih industrijskih podjetij, npr. Tovarne umetnih brusov Swaty in tovarne Zlatorog, ki je nenehno širila svoj proizvodni program. Med obema vojnama je nastalo še nekaj manjših kemičnih tovarn, Maribor pa je dobil tudi rafinerijo mineralnega olja. (Leskovec, 1991)

Kljub pričakovanjem, da se bo v mestu, zaradi bližine falske HE, razvila elektrotehnična industrija, je bilo leta 1941 v mestu le eno podjetje te stroke.

Nasprotno pa velja za grafično industrijo, ki se je v tem času precej okrepila.

Na začetku tega poglavja smo omenili kako pogubno so nove državne meje vplivale na razvoj mlinske industrije in pivovarništva. Enako pa velja tudi za vso ostalo živilsko industrijo. Predelava kmetijskih pridelkov, ki jih je mariborska okolica nudila v izobilju, je bila šibka. Vzroke lahko iščemo v protekcionistični politiki držav srednje Evrope, ki je strmela za avtarkijo na vseh področjih. Domači trg pa za predelane živilske produkte ni bil dovozen, saj je imel na razpolago dovolj svežih pridelkov. Med vojnama oživi predvsem proizvodnja žganih in brezalkoholnih pijač, proizvodnja čokolade, kanditov, pecilnega praška, kavnih nadomestkov in mesnih izdelkov, vendar so bili ti industrijski obrati zvečine manjši.

Nagla medvojna industrializacija je imela svoje učinke tudi v prostoru. V tem času je bil politični teritorij mesta gradbeno že precej nasičen in industrija se je začela širiti na izvenmestno območje. Večina večjih industrijskih obratov je bila locirana v meljski in tezenski industrijski coni, ob Tržaški cesti in v bližini koroškega kolodvora na Studencih. Manjši obrati pa so bili razporejeni po starem delu mesta in na njegovem zahodnem obrobju.

Med drugo svetovno vojno so mariborsko industrijo vključili v nemško vojno proizvodnjo. Leta 1941 so Nemci v tezenskem gozdu zgradili tovarno letalskih delov (današnji TAM), ki je danes največje podjetje v mestu. Nastalo je tudi novo podjetje kovinske stroke-Remont (današnja Strojna), znatno pa je razširila svoje kapacitete tudi Metalna. Med vojno so Nemci začeli graditi tudi HE Mariborski otok. Maribor je bil kot prometno in gospodarsko središče tarča številnih bombnih napadov, ki so bili v glavnem usmerjeni na železniški most ter industrijske objekte v Melju, na Studencih in Teznu. Maribor je bil najbolj porušeno slovensko mesto in tudi industrija je utrpela ogromno škodo.

3. OBDOBJE PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

3.1. OBDOBJE OBNOVE IN PRVE PETLETKE OD LETA 1945 DO LETA 1951

Po vojni se začne novo obdobje gospodarskega razvoja. Kljub tehnološki zastarelosti industrije je Maribor v povojno obdobje vstopil kot eden izmed najpomembnejših industrijskih središč v državi. Prva leta so potekala v duhu obnove, nacionalizacije in prve petletke.

Leta 1945 in 1946 so obnovili večino glavnih industrijskih objektov iz predvojne dobe, tako da je bila leta 1947 že skoraj dosežena predvojna raven proizvodnje. Leta 1946 se je začela nacionalizacija industrijskih objektov in proizvodnih sredstev. Posledica tega je bila fuzija velikega števila industrijskih obratov iste stroke v nova, večja podjetja. V Mariboru so nacionalizirali 60 večjih in manjših tovarn ter jih povezali v 35 novih podjetij. V ta podjetja so vključili še enajst industrijskih obratov iz okoliških krajev, enajst obrtnih delavnic ter pet tovarn, ki so bile ustanovljene med drugo svetovno vojno. Posledica tega je bila velika razpršenost industrijskih

obratov po celotnem mestnem prostoru. Podjetja so imela proizvodnjo organizirano na različnih lokacijah, saj je bilo v tem obdobju malo novogradenj, ki bi omogočile prostorsko koncentracijo industrijske proizvodnje. V osemnajstih podjetjih se je proizvodnja odvijala na eni lokaciji, v preostalih sedemnajstih pa na 56 različnih lokacijah, kar prav gotovo ni imelo pozitivnih učinkov. Oteženo je bilo komuniciranje, manjše so bile možnosti smotrne organizacije proizvodnega procesa in večji so bili transportni stroški.

Leta 1947, ko je bila obnova že skorajda končana in je bila nacionalizirana večina podjetij, ter dosežena predvojna raven proizvodnje, so bili dani pogoji za izvedbo prvega petletnega gospodarskega plana. V tem času je mariborska industrija oddajala precejšen del svoje akumulacije za razvoj drugih manj razvitih krajev in območij. Tekstilna industrija je na primer odvajala velik del svoje akumulacije, čeprav so bila njena proizvodna sredstva močno zastarela in nujno potrebna modernizacije. V teh letih se je že začela določena stagnacija v mariborskem gospodarstvu.

Razvoj industrije je bil v tem obdobju tesno povezan z gradnjo hidroelektrarn na Dravi. Leta 1948 je začela obratovati HE Mariborski otok, ki je bila skupaj z ostalimi HE pomemben dejavnik nadaljne industrializacije.

Do leta 1951 se je v Mariboru razvilo trinajst industrijskih panog (20 v Sloveniji). Kot nova panoga se pojavi elektroindustrija (podjetje Elektrokovina), številna podjetja pa so začela izdelovati tudi nove proizvode. Po drugi svetovni vojni je vodilno mesto v Mariboru prevzela kovinska industrija, ki je leta 1951 zaposlovala skoraj polovico industrijskih delavcev oziroma 41,7% vseh v kovinski industriji zaposlenih delavcev v Sloveniji. Ustvarila je več kot 30% industrijskega družbenega proizvoda (v nadaljevanju DP) mesta. Na nagel razvoj kovinske industrije so prav gotovo vplivale bogate zaloge električne energije na Dravi in strokovna delovna sila.

Tekstilna industrija je po letu 1945 zasedla drugo mesto po številu zaposlenih (30% vseh industrijskih delavcev v mestu), vendar je ustvarila več kot 50% industrijskega DP mesta. Kljub manjšemu številu zaposlenih je imela tekstilna industrija še vedno osrednji položaj v mariborskem gospodarstvu.

Tema dvema panogama so po številu zaposlenih sledile lesna industrija, elektroindustrija in kemična industrija. Grafična, papirna in živilska industrija so imele lokalni značaj. Usnjarska industrija s sedemstoletno tradicijo je popolnoma izgubila na pomenu.

Za celotno industrijo je značilno, da je imela precej več kapacitet, kot jih je izkoriščala. Vzroki so bili predvsem v zastarelosti strojnega parka, ozkih grlih, ki so bila posledica nenačrtne gradnje industrijskih obratov v predvojni dobi in nihanju proizvodnje električne energije v sušnih obdobjih. Fizična izrabljenost proizvodnih sredstev je bila nad 50%. Na slabo izkoriščanje

proizvodnih kapacitet pa je vplivalo tudi pomankanje surovin, njihova slaba kvaliteta in ekonomska blokada v času informbiroja. Nadaljna značilnost industrijske proizvodnje je bilo pomankanje kvalificirane delovne sile in velik priliv nekvalificirane delovne sile, kar je negativno vplivalo na produktivnost dela.

V tem obdobju ni prišlo do večjih prostorskih sprememb. Slika predvojne prostorske razpršenosti industrijskih obratov se je po vojni vendarle nekoliko izboljšala, predvsem na račun propada velikega števila manjših industrijskih obratov. Do večje koncentracije je prišlo v industrijski coni Melje, na Studencih v bližini kolodvora, na Taboru ob Tržaški cesti in na Teznu med železniško progo in Ptujsko cesto. V samem centru mesta je bilo razpršeno večje število manjših industrijskih obratov. V industrijski coni Melje so bile locirane predvsem tekstilna in kovinska industrija, pa tudi živilska, kemična, lesna industrija in industrija papirja. Na Studencih so se ohranile že tradicionalne kovinska, tekstilna, mlinska in papirna industrije. Na Teznu, kjer sta se kovinska in tekstilna industrija naselili že pred drugo svetovno vojno, so leta 1948 postavili tudi prvo večje elektrotehnično podjetje (Elektrokovina). Na lokacijah v centru mesta (živilska, grafična, lesna industrija, industrija gradbenega materiala) nadaljni prostorski razvoj ni bil možen. Nekoliko večje in lokacijsko ustreznije jedro pa se je izoblikovalo ob Tržaški cesti.

3.2. OBDOBJE SAMOUPRAVNEGA GOSPODARSTVA OD LETA 1951 DO LETA 1971

Na razvoj gospodarstva v tem obdobju so vplivali različni politični in ekonomski dejavniki. Da bi onemogočili krepitev države so leta 1950 sprejeli zakon s katerim je bilo uvedeno samoupravljanje, ki so ga leta 1953 potrdili še z ustavo. Vendar pa je država še vedno posegala v gospodarstvo, zato je bilo samoupravljanje le nominalno, gospodarski sistem pa državno administrativen. S postopnim večanjem pristojnosti podjetij pri gospodarjenju oziroma s tako imenovano decentralizacijo od leta 1958 dalje pa je nastal tržni sistem samoupravnega socializma, ki je vidno izboljšal gospodarske rezultate. (Bajt, 1989, 306)

Z gospodarsko reformo leta 1965 se začne obdobje uvoza tujega kapitala, kar je omogočilo razvoj novih industrijskih panog in krajev (Titovo Velenje, Novo Mesto, Nova Gorica). To obdobje je bilo za tradicionalno predelovalno industrijo, kakršna je bila v Mariboru, sila neugodno. Za industrijo Maribora lahko rečemo, da v tem obdobju že kaže znake zaostajanja za industrijskim razvojem v republiki. Med vzroki in dejavniki za takšno stanje naj omenimo:

- Investicijska vlaganja v mariborsko industrijo so bila skromna, saj se je v tem času investiralo predvsem v manj razvita območja. Večino naložb v mariborsko industrijo so financirali iz lokalnih virov; vlagalo se je pretežno v kovinsko, tekstilno in živilsko industrijo s ciljem odprave ozkih grl. Rezultat tega sta bili visoka stopnja fizične izrabljenosti proizvodjalnih sredstev, ki je bila veliko višja kot v Sloveniji in Jugoslaviji, ter počasna modernizacija.
- Industrija Maribora je zrastle iz majhnih, lokacijsko neustreznih, manjših industrijskih obra-

tov, katerih razvoj je temeljil na strokovni fizični delovni sili, ki je bilo v Mariboru in okolici dovolj. Mesto je imelo v primerjavi s Slovenijo veliko slabšo kvalifikacijsko strukturo delovne sile, kar je vplivalo na produktivnost in prispevalo k stagnaciji industrije.

- Pomemben dejavnik je bila tudi razdrobljenost in zaprtost industrijskih podjetij. Stopnja specializacije in delitve dela med podjetji je bila šibka.

- Tudi pomanjkanje "podjetniške klime" in razvojnih konceptov je direktno in indirektno vplivalo na razvoj industrije.

- Slabo razvita okolica mesta in gospodarsko nerazvite sosednje občine so prav tako negativno učinkovale na razvoj mestne industrije, saj je bilo osem izmed dvanajstih sosednjih občin gospodarsko slabo razvitih. Po drugi strani pa je tudi mariborska industrija sama premalo naredila za razvoj industrijskih obratov v svoji okolici.

Vsi naštetih dejavniki so negativno vplivali na rast industrijske proizvodnje in razvoj industrije nasploh. Industrializacija je potekala pod vplivom treh panog: kovinske, tekstilne in elektroindustrije. V prvih letih tega obdobja se je proizvodnja močno povečala, kar je bila posledica boljšega izkoriščanja kapacitet, odprave ozkih grl in delno tudi novih kapacitet. Do leta 1956 se je proizvodnja povečevala predvsem na račun dodatnega zaposlovanja, po letu 1956 pa pretežno na račun povečane delovne storilnosti. Mariborska industrija je bila zelo navezana na širši gospodarski prostor, tako domač kot tuj. Nestabilnost na tržišču je povzročila stagnacijo, ki se je začela leta 1960 in je trajala vse do leta 1967. V tem obdobju je precej napredovala elektroindustrija, na kar je vplival celoten napredek jugoslovanskega gospodarstva, povečanje kupne moči prebivalstva in osvajanje zunanjega tržišča. Napredovala je tudi predelava nekovinskih rudnin, kemična in lesna industrija. Tudi živilska industrija je precej razširila paleto svojih proizvodov. Po letu 1967 je oživela investicijska dejavnost in industrijska proizvodnja je začela počasi naraščati. Podjetja so se začela intenzivneje vključevati v mednarodno menjavo, povečala pa se je tudi storilnost. Pojavila se je cela vrsta nadpovprečno ekspanzivnih podjetij (TAM, Zlatorog, Primat, Marles, Mariborska livarna, Konstruktor, Stavbar, Hidromontaža) z napredno usmerjenimi vodilnimi in strokovnimi kadri.

V tem času se je nekoliko izboljšala tudi kvalifikacijska struktura zaposlenih, kar je bila posledica ustanovitve visokošolskih zavodov v Mariboru. Istočasno so se oblikovale tudi razvojne in raziskovalne ustanove, ki so tesno sodelovale z gospodarskimi organizacijami pri reševanju problemov proizvodnje, poslovanja in razvoja. Centralizacija proizvodnje, ki se je začela v preteklem obdobju se je nadaljevala tudi v tem.

Prostorski razvoj industrije med letoma 1951 in 1971 ni bil tako živahen kot v preteklosti. Podjetja so gradila nove proizvodne objekte in skladišča v glavnem na obstoječih lokacijah. Prostorska stiska jih je prisilila, da so se pogosto širila tudi na sosednja zemljišča. Na ta način se je večal delež industrijskih površin v mestu. Glavnina industrijskih podjetij je bila še vedno locirana v industrijski coni Melje, kjer so se naselila še nekatera nova podjetja. Prav tako se je širila tudi industrija na Tezmem, kjer so postavili tudi novo poslopje Industrijskega montažne-

ga podjetja in na Studencih. Edino večje novo industrijsko območje je nastalo z ustanovitvijo lesnega podjetja Marles ob Limbuški cesti.

3.3. OBDOBJE DOGOVORNE EKONOMIJE OD LETA 1971 DO LETA 1989

Sistem združenega dela ali tako imenovan sistem dogovorne ekonomije je znova poslabšal gospodarske rezultate. Istočasno je prišlo do organizacijskih sprememb v podjetjih, ki so jih razdelili na temeljne organizacije združenega dela (v nadaljevanju TOZD). Pogosto so na TOZD-e razdelili prej organizacijsko in tehnološko enovita podjetja, kar je imelo številne negativne posledice. Proces "tozdiranja" je bil v Mariboru precej intenziven, posebej v velikih organizacijah združenega dela v nadaljevanju OZD). Samo dvanaest OZD od šestinpetdesetih se v ta proces ni vključilo. V večini primerov so bili TOZD-i prostorsko skoncentrirani na eni lokaciji, le v šestih OZD so bili TOZD-i tudi lokacijsko ločeni in so predstavljali zaključene industrijsko prostorske enote. Kot višja oblika združevanja so se v tem obdobju pojavile sestavljene organizacije združenega dela, ki povezujejo podjetja s sorodno proizvodno usmerjenostjo (KEMA, TIMA, ELKOM, MTT).

Maribor je v tem obdobju še bolj zaostal za ostalimi industrijskimi središči. Tako je leta 1981 glede vseh pomembnejših kazalcev ekonomske uspešnosti pristal šele na desetem mestu v Sloveniji. Na drugi strani pa je število zaposlenih, enako kot v preteklih obdobjih, še vedno naraščalo. Leta 1985 so v Mariboru še vedno govorili o deficitu zaposlenih v kovinski in tekstilni industriji. Delež industrije v DP mesta se je v 70-tih letih znižal, kar je bila posledica organizacijskih in ekonomskih sprememb ter naftne krize. V 80-tih letih pa se je znova nekoliko dvignil, ter v zadnjih letih stagnira na 50%.

Za 80-ta leta je značilna počasna rast industrijske proizvodnje, ki se giblje na robu stagnacije. V podjetjih so se kopičile zaloge. Akumulacija je izgubila tekmo z osebnimi dohodki. Visoki nominalni rasti proizvodnih stroškov so se podjetja prilagodila z upočasnitvijo proizvodnje. Dinamiko in strukturo proizvodnje so vse manj opredeljevali fizični faktorji, v vse večji meri pa pogoji gospodarjenja. Vzroki so bili od podjetja do podjetja različni, vsekakor pa je predstavljal največji problem inflacija. Medtem, ko je v 70-tih letih na rast proizvodnje vplivala oskrba s surovinami, postane v 80-tih letih (še posebej pa po letu 1985) vse bolj aktualen problem plasmaja gotovih izdelkov, kar je še posebej prizadelo lahko predelovalno industrijo.

Investicije so v tem obdobju zaostajale za 10-20% za slovenskim povprečjem. Na voljo ni bilo investicijskih programov za vodilne industrijske panoge kot na primer za kovinsko, lesno, elektroindustrijo in elektroniko.

Struktura mariborske industrije je precej raznolika. Od 33 industrijskih panog v Sloveniji (1989) je bilo v Mariboru razvitih kar 24 panog. Takšna struktura naj bi omogočala večjo prilagodljivost tržnim razmeram, vendar pa se mariborska industrija zaradi pomanjkanja znanja (sive

substance) ni znala prilagoditi povpraševanju na trgu. Zato v zadnjih letih beleži upadanje izvoza. Tudi tečajna politika je povzročila, da je bilo naše blago nekonkurenčno na tujem tržišču. Seveda pa to ne velja za vsa podjetja. Nekatera so bila kljub vsemu uspešna. V Mariboru z okrog 40% prevladuje delovno intenzivna industrija (tekstilna, industrija usnja in obutve), kapitalno intenzivna (kemična, kovinska, živilska) in kapitalno-tehnološko intenzivna pa dosežata do 30% vseh kapacitet. S 70% prevladuje proizvodnja sredstev za delo, 30% pa odpade na proizvodnjo potrošnega blaga. Leta 1988 je bilo največ zaposlenih v avtomobilski industriji, ki so ji sledile proizvodnja preje in tkanin, predelava kovin, proizvodnja električnih strojev in aparatov ter proizvodnja končnih tekstilnih izdelkov. V primerjavi s preteklim obdobjem se struktura ni bistveno spremenila.

V Mariboru je še vedno močno poudarjena industrijska funkcija. Mesto se je v začetku 70-tih let znašlo pred hudimi urbanističnimi problemi, ki so terjali velike investicije. Vse to je mestno gospodarstvo precej izčrpalo, tako da je bilo konec leta 1989 stanje v industriji že kritično.

Industrija se je v tem obdobju še bolj razširila v prostoru. Zaradi pomanjkanja površin, prostorske stiske in konfliktnih situacij v mestu so v tem obdobju odprli novo skladiščno-transportno-trgovsko cono na Teznu med železniško progo in cesto Maribor-Ljubljana. Vendar pa v tej coni, razen redkih izjem ne zasledimo industrijskih podjetij (Talis, Dinos). Na starih lokacijah se je industrija brezobzirno širila na sosednje parcele.

3.4. OBDOBJE TRŽNEGA GOSPODARSTVA PO LETU 1989

Leto 1989 je nov gospodarski mejnik, ki pomeni dejanski prehod na tržno gospodarstvo. V letu 1990 so bili z zakonom o podjetjih ukinjeni TOZD-i, tako da je prišlo tudi do bistvenih organizacijskih sprememb. Nekateri Tozd-i so se celo osamosvojili in postali samostojna podjetja (TIPPO, Družbeno podjetje Kruh -pecivo). V številnih OZD pa so se TOZD-i združili v enovita podjetja. Kriza v mariborski industriji je po tem letu z vso silovitostjo udarila na plan. Številna podjetja so bila in so še pred stečaj (Lilet, Marles, Elektrokovina). Velike težave pa imajo skoraj vsa podjetja v mestu, predvsem pa giganti (Metalna, TAM, MTT). Posledica tega je bilo naglo odpuščanje delavcev, ki ga v obdobju samoupravnega socializma nismo poznali. Krizo v mariborski industriji pa so še dodatno zaostriale gospodarska blokada Srbije (1990), zalivska in slovenska vojna (1991). Od leta 1987 do leta 1991 se je število zaposlenih v mariborskih podjetjih zmanjšalo za približno 7700 delavcev, tako da je danes v industriji zaposlenih še 29000 ljudi.

LITERATURA IN VIRI

- Bajt, A., 1989. Gospodarska reforma. Enciklopedija Slovenije št. 3, str.306, Ljubljana.
- Bračič, V., 1983. Razvoj upravne ureditve v Mariboru. Kronika, ČSKZ, 1.31, št.2-3, str.229-239, Maribor.
- Curk, J., 1966. Maribor (Urbanistično-gradbeni zgodovinski oris). ČZN, nova vrsta, 2, XXXVII, str.63-95, Maribor.
- Elaborat o doseganju razvoju, stanju in možnostih za nadaljni razvoj gospodarstva v okraju Maribor do leta 1961. 1958, Maribor.
- Kržičnik, E., 1956. Gospodarski razvoj Maribora. Maribor
- Kržičnik, E., Jurhar, S., 1981. Osnovne značilnosti doseganega razvoja in doseženega stanja občine Maribor ter poskus opredelitve vzrokov zanj. EC Maribor in VEKŠ Maribor, Maribor.
- Leskovec, A., 1991. Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752-1941. Tipkopis, Maribor.
- Orešnik, J., 1935. Teritorialni razvoj Maribora. Kronika slovenskih mest II., št.2, str.122-126, Ljubljana.
- Osnovne značilnosti družbenoekonomske politike občine Maribor v letu 1972. 1972, Maribor.
- Poročilo o razvoju gospodarstva mesta Maribor za leto 1953. 1953, Maribor.

THE DEVELOPMENT OF INDUSTRY IN MARIBOR WITH A SPECIAL STRESS ON DEVELOPMENT FACTORS

The industry in Maribor began to develop in the second half of the 19th century when the South railway track Vienna-trieste was built. The railway track was of the greatest significance in the first stage of industrialization, lasting till the end of the First World War. After the First World War the textile and the metal industry grew to be important factors of the economical development in Maribor. The two industry branches could develop owing to the advantageous traffic position by the South railway track, sufficient quantity of electrical energy provided by hydroelectric power-plants on the river Drava, cheap manpower and the Yugoslav economical policy that attracted foreign investors for its general feeling of safety. The closeness of the sources of electrical energy was of vital importance for the industrial development in this period. During the Second World War, Maribor was the most ruined and damaged town in Slovenia, its industry paying its toll as well. The first years after the war were marked by reconstruction, nationalization of industrial plants and means of production (1946-1948), merging of large numbers of minor factories into big companies, and carrying out the first five-year-economical plan. The major part of means was earmarked for the development of heavy industry and electrification of the country. That is why the situation in the already obsolete textile industry got worse yet and the 50s brought a certain stagnation in the economy of Maribor. After the Second World War the leading part was taken by the product-

ion of means of transport and textile industry, followed by metal, electrotechnical and timber industry.

In the last years Maribor was caught by a severe economical crisis which is a result of unsuitable structure and output orientation of the industry in the town, of technical and technological backwardness and slow introduction of various innovations into the industrial production. A big share of these problems is due to unsuitable industrial policy. Besides, the numerous companies going bankrupt, workers being dismissed from work, the ever growing of the unemployed, the standard of living growing worse and a general economic regression have brought a general feeling of depression, hopelessness and prospectless situation.